

GORDEL VAN GEWELD

Art de Vos (1964) is historicus en communicatieadviseur. Hij schreef enkele publicatieboeken, *Gordel van geweld* is zijn eerste literaire non-fictie. Als communicatieadviseur werkt hij met gepolariseerde maatschappelijk kwesties. Zijn motto is: onderzoek het tegendeel. Iedere kwestie heeft meerdere kanten en niets is zwart wit. In *Gordel van geweld* brengt Art de Vos zijn vakkennis van geschiedschrijving en communicatie samen. Zonder te oordelen of te willen overtuigen belicht hij wat direct betrokkenen dreef en overkwam in de extreme nadagen van ons koloniale Nederlands-Indië.

Hendrikus Wilhelmus Navest
1913-1994

GORDEL VAN GEWELD

*Overleven in Indië,
een familiekroniek*

Art de Vos

SCRIPTUM

Coverfoto

Het gezin Navest voor hun huis aan de Schoolstraat in Muntok (Bangka 1948). Henk en Trijntje met hun kinderen Ab, Ceel en Jeanet.

Foto's blz. 2, 34, 47, 62, 71, 72, 86, 170, 210 en 371 afkomstig van de familie Navest; foto blz. 50, 358, 383 Nationaal Archief; foto blz. 320 Rijksvoorlichtingsdienst.

© 2018 Art de Vos

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any other means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any other information storage and retrieval system, without permission from the publishers.

ISBN 978 94 6319 126 5 | NUR 320

facebook.com/uitgeverijscriptum

twitter.com/scriptumnl

www.scriptum.nl

Woord vooraf

Dit verhaal wordt verteld vanuit het perspectief van Nederlanders in Nederlands-Indië tussen circa 1930 en 1950. Veel van de hoofdpersonen zijn hier geboren of hebben besloten er zich permanent te vestigen. Ze zagen Nederlands-Indië als hun vaderland.

De gebruikte termen, aannames en opvattingen in dit boek komen rechtstreeks uit documenten die dateren uit deze periode. Ze stemmen vaak niet overeen met hoe we er tegenwoordig over denken. Waar het in dit boek gaat over extremisten, zouden we het nu wellicht hebben over vrijheidsstrijders. Arrestanten zouden we krijgsgevangenen noemen, om over het woord inlanders maar te zwijgen...

Omdat je niet 'dichter op de geschiedenis kunt komen' wilde ik mij in eerste instantie beperken tot de letterlijke weergave van de oorspronkelijke documenten waarop dit boek onder meer is gebaseerd. Echter, omwille van de leesbaarheid heb ik later besloten ze toch te herschrijven. Het resultaat is een verhaal 'in de taal van nu, in de geest van toen'. Ik hoop dat hierdoor de Nederlander van vandaag zich kan verplaatsen in de leefwereld van de 'kolonialen' van gisteren. Niet om te vergoelijken wat er gebeurde, maar om te kunnen begrijpen waarom de dingen gingen zoals ze zijn gegaan.

Tante Ita, een van de hoofdpersonen uit dit boek, verwoordt het zo:

'Het overgrote deel van de mensheid heeft niks te kiezen. Hun overkomt gewoon de loop der geschiedenis. Zo zag ik het land waar ik geboren werd als mijn thuis.'

In haar tijdens de oorlog zo gekoesterde poëziealbum staat:

*Dit album behoort aan mij
Zolang ik hoop te leven
Margrietha is mijn naam
Door ouders mij gegeven
Struiksma is de naam
Van mijn vaderlijke stam
Bandoeng (N.o.I.) is de plaats waar
Ik ter wereld kwam*

De onherbergzame jungle zindert en dampst in de hitte, maar de lucht daarboven is steenkoud. Er zijn daar wel drie schapenvachten nodig om één vliegenier warm te houden. De machine scheert laag over de begroeiing en elke oneffenheid siddert door tot in de nieren van de piloot. Hij voelt zich één met zijn vliegtuig, de vleugeltippen zijn de toppen van zijn vingers, de neus van het toestel is zijn neus. Super geconcentreerd klapt en bonkt hij over de harde luchtlagen. Met alle macht houden zijn handen en voeten het toestel in bedwang, ieder moment kan zijn laatste zijn. Plotse-ling doemt een handvol loodsen op. Mannen op een dak schilderen letters – nietige figuren. Hun boodschap aan hem is nog niet af. P.W staat er met grote oranje letters in het zwart geteerde vlak. De letter in het midden is nog niet klaar. De vlieger ziet hoe de figuurtjes in paniek het dak afrollen. Dan ziet de piloot wat daar zou moeten staan: POW.

Prisoners Of War!

In een *split second* besluit de piloot zijn vernietigende lading binnen te houden. Hij laat zijn Mustang afdraaien, weg van deze krijgsgevangenen. Hij vliegt nog een keer over en wiebelt zijn vleugels.

‘Ik heb jullie gezien hoor!’

Ongeveer op hetzelfde moment heeft, duizenden kilometers verderop, een andere piloot ook zijn doel in het vizier. Hij laat wél zijn lading los. Een complete stad verschroeit, een Keizerrijk verschrompelt.

De mannen op de loods zijn de slaven van de Keizer. Ze hebben in zijn naam tussen 1942 en 1945 gedwongen werk verricht aan de vliegvelden van Hainan en de spoorlijnen van Sumatra en Birma. Ze klopten stenen in China, dolven zwavel in Japan of zwoegden elders in de wijde regio tot ze erbij neervielen. Het zijn er tienduizenden. Honderdduizenden als je niet alleen de witte Europeanen, Australiërs en Amerikanen telt, maar ook Aziatische krijgsgevangenen uit de Japanse ‘broedervolken’, zoals de romoesja’s uit Nederlands-Indië.

Als de piloot overvliegt, is een derde van al die tewerkgestelde mannelijke slaven gestorven, wie het heeft overleefd, is niet meer dan een wandelend skelet. Gesloopt door het geweld, de totale vernedering, de uitputting en de ziektes. De dood was selectief, niet iedereen had dezelfde kansen. De jongsten nam hij als eersten, ouderen konden met minder voedsel toe en namen minder risico. De militairen uit het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger hielden het weer langer vol dan het Engelse vlootpersoneel. Ze waren al langer in de tropen en hadden meer weerstand tegen tropenziektes dan de jonge jongens uit het koude Liverpool en Manchester. Maar de slachting was het grootst onder de Chinezen, de Koreanen, de Javaanse romoesja’s, zij werden het allerslechtst behandeld door hun Japanse meesters. Tja, Azië voor de Aziaten, was hun belofde.

De Europese krijgsgevangenen worden na de Japanse capitulatie vanaf augustus 1945 bijeengebracht in Singapore. Tussen hen ook de soldaten van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger, oftewel het KNIL. Zij krijgen in Singapore twee weken om bij te komen. Dan verschijnt een uit Australië teruggekeerde Nederlandse militaire commandant. Hij geeft hun schone uniformen en gedumpte geallieerde wapens, trucks, vliegtuigen en schepen. De ex-slaven moeten zo snel mogelijk terug naar Nederlands-Indië, daar is na de Japanse capitulatie een opstand uitgebroken die met harde hand moet worden bezworen. Nog voor de mannen het beseffen, vertrekken ze uit Singapore naar de volgende oorlog.

De Amerikaanse Mustang-piloot mag even bijkomen op Java en laat zich vollopen in een bar. Voor hem is de oorlog voorbij, zijn dikke jas hangt over een kruk. Aan het eind van de avond ontstaat een probleem met de barrekening, hij kwakt zijn jas op de bar en klopt op het ruggand.

‘Kijk, Uncle Sam staat garant voor mij. Dit is wat ik waard ben.’

‘Wat jij waard bent, is wat jij hebt verteerd. Betalen!’

De Amerikaan laat als drinkgeld zijn jas achter en vertrekt. Een boord-

werktuigkundige van de luchtvaartdienst van het KNIL uit Singapore betaalt voor twee en hangt de schapenvacht om zijn magere schoulers. Hij vliegt er mee verder in een eveneens afgedankt Amerikaans toestel en verrent het verwoeste land.

Diep onder hem creperen Nederlandse vrouwen en kinderen in hun voormalige gevangenkampen: Grogol, Tjihapit, Kramat, Tjideng... Ze zitten in de val. Net als de Chinezen, Madoerezen en Molukkers op al die andere plekken waar de 'door de Japanners opgehitste jongeren uit de achterbuurten' het land hebben overgenomen. Ook al zou het vrede moeten zijn, er vallen iedere dag nog doden, het is een regelrechte burgeroorlog. Een chaotische volksverhuizing is het gevolg: de vrouwen en kinderen vluchten naar Singapore terwijl hun mannen juist daarvandaan vertrekken om hen te zoeken en te beschermen. Wie niet weg kan, schuilt in de jungle.

De boordwerktuigkundige zwerft door de lucht van eiland naar eiland en geeft de jas aan zijn broer die sinds 'Singapore' daar ergens over de grond ronddoelt. Ook een ex-krijgsgevangene, een KNIL-infanterist. Deze grondsoldaat heeft een vrouw en twee zoons, hij weet niet waar ze zijn. Hij moet vechten en is tegelijk zoekende. Hij draagt de jas terwijl hij boven zijn eiland rondjes vliegt met een Mitsubishi gevechtsvliegtuig. Wat zoekt een Nederlandse infanterist aan de stuurknuppel van een Japans gevechtsvliegtuig?

Ruim zestig jaren gaan voorbij. Ceel Navest berijdt, ondanks zijn hoge leeftijd, zijn motor als een jonge god. De zwarte verf op de pothelm glanst dof en zit vol met barsten. Uit de kraag van zijn vliegersjas wappert een groen, zijden sjaaltje. Niets komt dichterbij vliegen dan rijden met een motor. Ceel ziet eruit als de oude stripheld Buck Danny, maar hij is te jong om aan de oorlog in de Pacific te hebben deelgenomen. Tegelijk is hij te oud om de ellende te kunnen vergeten. Hij wordt emotioneel van tomaten, bacon, doedelzakmuziek en sorbetijs. 'Es Sjanghai', net na de atoombom in Singapore van zijn moeder gekregen, het lekkerste ijs in zijn leven.

Tranen in zijn ogen.

Een groep motorrijders volgt hem via haarspeldbochten omhoog naar de lichte vlakte op de stuwwal. Ceel ziet niet hoe de velden in al hun purperen glorie liggen te stoven in de zon. Het tempo ligt veel te hoog. Ceel is altijd gejaagd, alsof hij iets heeft in te halen, alsof zijn leven ieder moment voorbij kan zijn. Op de rug van zijn schapenjas schittert een heldere lap textiel. Net een etiket. Onleesbare tekens onder een heldere zon.

华 战 军 护 员

De woeste rit eindigt op een veldje op de rand van de Veluwe. De motoren zwijgen en de mannen stappen af.

‘Wat staat er op je rug Ceel?’

‘Loempia, nasi, bami, tjak tjo, saté.’

Bij Ceel gaat het al snel over eten. Hij kookt altijd Indisch volgens familie-recept. Eerst als hofmeester op de grote vaart, daarna in een Chinees-Indisch restaurant, en nu, na zijn pensionering, voor de motorclub. Eten en saamhorigheid, daar draait het om in Ceels leven.

Als Ceel er is, dan is zijn moeder Trijntje nooit ver weg, ze zijn nog altijd hecht. Zij is negenentachtig en bijna de laatste van de generatie moeders die de kampen hebben overleefd. Het is Trijntje die samen met haar zoon Ceel en haar zus Ita de verhalen levend houdt, ze koestert. Ze heeft alles wat ze niet mag vergeten in dichtbeschreven regels neergepend in een paar schriftjes.

Daar komt Ceel met zijn moeder aan zijn arm aangewandeld tussen de motorfietsen en de tentjes. Nog even en een groot kampvuur verlicht de septemberavond. Dan zal Ceel zijn moeder op een stoel in de kring met mannen zetten. En als straks de uilen roepen, dan zal Trijntje haar verhaal beginnen. Hoe zij samen met haar moeder, haar zus Ita en haar twee kinderen Ab en Ceel de jappenkampen probeerde te overleven.

‘Oehoe’, roepen de uilen. De doos van Pandora gaat open.

17 augustus 1945. Opeens, zonder enige aankondiging, ploften er kisten met medicijnen en verbandmiddelen neer in het kamp. Ze waren door de jappenknechten naar binnen gezeuld. Heiho's, zo werden deze half-slaven genoemd, hulpsoldaten zonder geweer en daarom ook zonder enig aanzien. Hoewel je met een knuppel er bij de bange vrouwen natuurlijk ook aardig de wind onder kon hebben. Veel gevangengenomen inlandse jongens zetten hun handtekening als hulpsoldaat om uit de gevangenkampen weg te komen. Heiho was beter dan dwangarbeider of terdoodveroordeelde. En nu deden deze jongens klusjes voor de Jappen en brachten goederen naar binnen. Sommigen waren gemeen, anderen gingen wel, daar kwamen de vrouwen na verloop van tijd vanzelf achter.

In het kantoortje van de kampadministratie wist niemand wie voor deze bijzondere levering gezorgd had of van wie ze afkomstig was. De vrouwen vermoedden dat de Japanners het einde van de oorlog zagen aankomen en op het laatste moment het kamp nog gunstig wilden stemmen. Dat het nu echt bijna afgelopen was, durfde bijna niemand te geloven. Maar toch: alles leek er op te wijzen. Al twee dagen klonk onafgebroken het geluid van geschut. De vrouwen moesten alle in het kamp aanwezige sokken verzamelen en bij de Jappen inleveren. Ook werd er wit katoen uitgedeeld om nieuwe sokken van te breien, maar de draad was zo dun dat je hem dubbel moest opsteken om er nog wat van te kunnen maken. Voor ieder goed gelukt paar kon je wel dertig cent beuren. En waar waren die sokken voor? Al snel zong er een liedje rond:

*Sokken gaan om voeten,
voeten gaan in schoenen,
schoenen om te lopen.
Naar het front?
Nee!
Haasje over het hazenpad naar Nippon!*

Nippon. Japans voor Japan en een synoniem voor haat.

Kisten in ruil voor die sokken? Het zou kunnen. Het viel niet te achterhalen waar de blikken en dozen vandaan kwamen. De etiketten en opschriften waren zorgvuldig verwijderd. Japanse voorraden? Of uit de lucht na een geallieerde dropping? Er kwamen immers geregeld Amerikaanse toestellen over en daar werd van alles uitgeworpen, soms zelfs bommen. Het Rode Kruis misschien? Anyway, de medicijnen kwamen niks te vroeg. Nu nog eten, want iedere dag stierven er nog kampbewoners aan ondervoeding.

Een dag later alweer geluk: vieze postzakken ploften neer op de plek waar gisteren de kisten hadden gestaan. De Jappen gaven alle achtergehouden brieven vrij! De kampadministratie haalde bundels bijeengebonden kaartjes uit de zakken. Ze werden losgemaakt en uitgezocht. Soms waren de geadresseerden dood of verdwenen naar andere kampen. Of de geadresseerde was onbekend. De paar oudere jongens die nog over waren in het vrouwenkamp, speelden koerier en renden met de kaarten van huis naar huis. Ook Trijntje Navest kreeg bezoek van zo'n koeriertje dat ze herkende als een van de vele weesjes uit het weeshuis bij de hoofdboort. Hij bracht het kaartje in de tuin voor haar huis die vol stond met overbodig geworden meubilair en rotzooi. Trijntje las opgetogen en met een gevoel van geluk in haar buik het scheve maar regelmatige handschrift van haar man. Onmiskenbaar van Henk! Met bleke inkt had hij geschreven:

received your card 18-8-'44 am in good health, hope same of you.
kisses for you, children, mother, ita.
your henk.

Wat een mooie tijding! Dat gaf hoop. De kaart was gedateerd op 22 maart 1945 en dus nog maar vijf maanden oud. Ai, dat was eigenlijk ook weer niet zó best, want in vijf maanden kon er natuurlijk veel gebeuren. Ook snapte ze dat dit het antwoord was op haar eigen kaart die ze hem een jaar geleden had gestuurd. Hemel, wat was er intussen wel niet gebeurd? Haar brief was

nog uit Tjihapit verstuurd en dit was al weer het derde kamp, twee kampen terug dus!

Het geluksgevoel in haar buik maakte plaats voor een zenuwknoop. Ze ademde diep en verdrong nare gedachten. 'Hoop houden!', zei ze tegen zichzelf. 'Zonder hoop is er niets.' Als Henk zo ver was gekomen in de oorlog, dan zou hij de laatste maanden ook wel hebben overleefd. Ze hield de kaart voor haar buik en voelde hoe het geluksgevoel opnieuw door haar hele lijf stroomde. Zo snel als het kon rende ze door de chaos in de tuin naar haar moeder en haar zusje die binnen met de kinderen bezig waren. Ze zwaaide met de kaart. 'Een levensteken van Henk! Hij leeft, hij heeft mijn kaart uit Tjihapit gehad en geeft nu antwoord.'

Ze liet haar zontjes Ab en Ceeltje de kaart kussen.

Een dag later plofte er weer een zak in het stof. Dit keer bevatte hij kakelverse post. Er zat dit keer zelfs een brief van Henk tussen. Trijntje nam het briefje met bevende handen aan.

'Hij komt uit het vrije Singapore, de censuur heeft helemaal niks door-gestreept. Hij is maar een paar dagen oud!'

Oma Struiksma, tante Ita, de kinderen Ab en Ceeltje en nog enkele andere bewoonsters van het huis dromden om Trijntje heen!

'Meteen voorlezen!', gebod oma Struiksma. Trijntje las met trillende stem het briefje hardop voor:

Have good confidence we will meet soon. Hope you are all well, i am in good health.
so sad that father Albert didn't make it, hope you all could bear the terrible news.
pray God and bless us. Greetings kisses Henk

Trijntje stopte abrupt. Ze besepte dat ze zojuist hardop het doodsbericht van haar vader had voorgelezen. In de stilte die volgde keek iedereen strak naar oma Struiksma: zij was van het ene op het andere moment weduwe. Ze zou haar geliefde Albert nooit meer zien. Oma zweeg. Ze zwegen allemaal. Trijntje beet op haar lip. Dit was te erg. Waarom had ze de post niet eerst even doorgelezen? Met tranen in haar ogen gaf ze de brief aan haar moeder. Oma Struiksma nam hem zwijgend tussen haar handen en sloot haar ogen. De kinderen Ab en Ceeltje snapten niet wat er gebeurd was en waarom de stemming zo opeens was omgeslagen. Ze trokken aan Trijntje.

'Mijn vader, die ook jullie opa is, is dood. En jullie vader, die nog wel leeft, dacht dat wij dat wel wisten. En dat is dus niet zo. We hebben aldoor hoop gehad en die is nu weg. En daarom zijn oma en wij allemaal nu heel verdrietig.'

De kinderen lieten moeders jurk los en gingen verder met spelen tussen de meubels in de tuin. De dood was nooit ver weg in het kamp – elke dag stierf er wel een bekende. Vaders en opa's waren onbekende grootvaders. Ab had vage herinneringen aan papa, Ceeltje geen enkele – laat staan aan opa. Sommige vriendjes hadden een heuse foto van een vader of een grootvader en er werden verhalen over hen verteld voor het slapengaan. Ze waren dus wel heel belangrijk, maar omdat ze er nooit geweest waren, voelden de kleintjes geen verlies en geen verdriet.

Een uurtje later kwam de weesjongen opnieuw de tuin in gerend. 'Nu nog een kaart. Voor u mevrouw Struiksmā! Bericht van uw man!' riep hij glunderend. Verdwaasd nam oma de kaart aan en las de de handgeschreven blokletters:

Prisoners Of War Camps, no 24077 Adj. Struiksmā. A.

Dear wife, children. By God's goodness till now healthy. Keep all good courage.

My wife, Trijntje, Ita and grandchildren. I am cheerfull

Albert

Natuurlijk was de verwarring nu compleet. De vrouwen vergeleken de post aan de hand van de data. De kaart van Albert bleek ouder dan de laatste kaart van Henk. Ze hadden elkaar gekruist! Wat nu was bezorgd was dus zeker post van een dode! Voor oma Struiksmā was deze schok zo groot dat ze hem niet kon verwerken. Tussen het meubilair in de tuin liet ze zich op een wrakke stoel zakken en staarde wezenloos voor zich uit. Deze laatste kaart van Albert brak haar wilskracht. Ze hadden ondanks hun rotsvaste geloof niet allebei de eindstreep gehaald. Ze zou alleen verder moeten...

Later bleek dat Albert al kort na het versturen van zijn laatste levensteken was gestorven. Hij stierf tussen de romoesja's, de slavenarbeiders die door de Indonesische collaborateurs Soekarno en Hatta waren geronseld voor de Japanners. Krijgsgevangenen en romoesja's verrichten zij aan zij dwangarbeid aan de Pakan Baroe spoorlijn op Sumatra, bij de aanleg van vliegvelden in de jungle en de schuilkelders in de havens. Na een reis van vele duizenden kilometers en jarenlang mensonterend lijden in een tiental kampen over de hele archipel, bezweek Albert aan buikloop in de jungle van Sumatra. Zijn leven eindigde in gevangenschap samen met dat van vijfhonderd andere Nederlandse mannen en mogelijk zelfs tachtigduizend romoesja's. Albert stierf op 31 maart 1945 om tien voor twee 's middags in

Palembang, waar hij werd begraven. Na de oorlog keerde zijn lichaam terug naar Java waar Albert werd herbegraven op het ereveld in Bandoeng. Hij ligt daar in graf nummer V486, niet ver van de plaats waar hij op 17 maart 1942 krijgsgevangene werd gemaakt.